

Мельникова Ірина Миколаївна

З листопада 2010 р., на дев'яносто третьому році, пішла з життя Ірина Миколаївна Мельникова – доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАНУ, заслужений діяч науки і техніки України, відомий вітчизняний учений.

Вона народилася 1918 р. в місті Мена на Чернігівщині. 1940 р. з відзнакою закінчила історичний факультет Київського державного університету імені Тараса Шевченка, після чого вступила до аспірантури.

Війна перервала її творчі плани й задуми, змусивши виїхати з родиною до Чимкента. Там, у Південно-Казахстанському вчительському інституті, у 1941–1942 рр. Ірина Миколаївна працювала старшим викладачем історії СРСР. У 1942–1944 рр. вона продовжила навчання в аспірантурі Об'єднаного українського державного університету у м. Кзил-Орда, а з 1945 р. – в Київському державному університеті. 1946 р. І.М.Мельникова успішно захистила кандидатську дисертацію на тему «Політика російського уряду щодо України у 1725–1740 рр.», виявивши при цьому вміння глибоко аналізувати документальний матеріал, надзвичайну працездатність та потяг до знань.

У 1947–1959 рр. Ірина Миколаївна працювала старшим науковим співробітником в Інституті слов'янознавства Академії наук СРСР у Москві й була першим ученим секретарем цієї установи. Тоді ж у коло своїх творчих інтересів вона включила дослідження минулого Закарпаття, підготувавши серію глибоких аналітичних статей із цієї тематики, зокрема з історії останнього періоду революції 1848 р., національно-визвольної боротьби українців регіону в 1919–1924 рр. та ін.

Від 1950-х рр. талановита вчена поглиблено вивчала історію Чехословаччини 1920–1930-х рр., зокрема становище й розвиток Закарпатської України в її складі. Унаслідок копіткої праці І.М.Мельникова підготувала три розділи до фундаментальної «Історії Чехословаччини», де вперше висвітлила історію Закарпаття. Її подальші творчі розвідки з цієї проблеми було опубліковано в «Учёных записках Института славяноведения», історичних журналах, а також у празькому й братиславському наукових часописах.

1957 р. Ірина Миколаївна перейшла на роботу до Інституту історії АН УРСР, продовжуючи до 1959 р. працювати за сумісництвом в Інституті слов'янознавства Академії наук СРСР. Відтоді творча та громадська діяльність І.М.Мельникової була тісно пов'язана з провідним у республіці закладом історичного профілю, де вона пройшла шлях від старшого до головного наукового співробітника.

У 1962 р. Ірина Миколаївна захистила докторську дисертацію на тему «Класова боротьба у Чехословаччині в період тимчасової часткової стабілізації капіталізму (1924–1929 рр.)», матеріали якої стали основою її однойменної монографії. Спираючись на архівні джерела, у тому числі й зарубіжні, вона докладно дослідила внутрішню і зовнішню політику цієї країни, дала розгорнуту характеристику численних партій, які діяли в той час. Питання, порушені у цій монографії, актуальні й нині.

Як принциповий та об'єктивний учений із широким творчим світоглядом, здібний організатор науки І.М.Мельникова цілком закономірно впродовж 1965–1988 рр. очолювала відділ історії зарубіжних країн і міжнародних зв'язків України. Він і досі, після перейменування в 1996 р. у відділ весвітньої історії та міжнародних відносин, є одним із провідних у складі Інституту історії України НАНУ. Нині його очолює її учень, доктор історичних наук С.В.Віднянський.

Під керівництвом Ірини Миколаївни проводилося комплексне науково-теоретичне розроблення важливих напрямів вітчизняної й загальної історії. Їй удалося фактично створити в Україні школу фахівців з історії та міжнародних відносин держав Центральної й Південно-Східної Європи. Під керівництвом І.М.Мельникової написано й захищено понад 30 кандидатських дисертацій.

У 1973 р. Ірину Миколаївну було обрано членом-кореспондентом Академії наук УРСР. Вона була авторитетною дослідницею проблем історії зарубіжних країн і міжнародних відносин України, присвятивши цій проблематиці майже 200 наукових праць. Серед них – понад 30 монографій, а також колективних видань, де І.М.Мельникова була автором розділів, статей, нарисів та головним чи відповідальним редактором або членом редколегій. Під її керівництвом у відділі написано колективні й індивідуальні монографії, в тому числі із залученням істориків із вищих навчальних закладів Києва, Ужгорода, Чернівців та інших міст.

Науково-організаційний талант Ірини Миколаївни був спрямований на зміцнення позицій учених України на міжнародній арені. Із 1970-х і до початку 1990-х рр. вона була заступником голови Комісії істориків СРСР та Чехословаччини. І.М.Мельникова неодноразово представляла дослідників з України на багатьох творчих форумах, зокрема на VII–X Міжнародних з'їздах славистів.

Багато уваги Ірина Миколаївна приділяла розвитку міжнародних наукових зв'язків ще з кінця 1940-х рр. За її ініціативою, у 1970–1980-х рр. на основі двосторонніх договорів, плідної співпраці між Інститутом історії АН УРСР і закладами відповідного профілю академії наук Болгарії, Польщі, Чехословаччини й інших держав здійснювалися творчі контакти вчених.

Із 1967 р. та до кінця 1980-х рр. І.М.Мельникова очолювала Наукову координаційну раду АН УРСР з питань історії європейських соціалістичних країн, створену на базі керованого нею відділу, плідно співпрацюючи з дослідниками з інших академічних установ республіки.

Багато років Ірина Миколаївна була автором, членом редколегії та відповідальною за випуск збірника наукових праць «Історичні дослідження. Історія зарубіжних країн», а з 1991 р. – членом редколегії збірника «Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки».

Багато енергії й знань І.М.Мельникова віддавала громадській діяльності. Вона була членом правління Товариства «Знання» УРСР, головою Науково-методичної ради з пропаганди історичних знань. З її ініціативи в багатьох областях України проводилися Дні науки. Багато років Ірина Миколаївна працювала заступником голови правління Українського товариства дружби із Чехословаччиною.

1990-ті рр. стали новим творчим етапом у житті І.М.Мельникової, коли свій багатий науковий потенціал вона спрямувала на дослідження найактуальніших питань міжнародних зв'язків незалежної України. Зокрема, 2001 р. під її науковим керівництвом вийшла оригінальна праця – анотована історична хроніка «Україна і Європа (1990–2000 рр.)» (у 2 ч.), де подано системно-інформаційний аналіз процесу становлення та розвитку міжнародних відносин України з державами Центральної й Південно-Східної Європи та країнами – членами Європейського Союзу.

Плідна, багатогранна наукова й громадська діяльність Ірини Миколаївни одержала високу оцінку. Її було нагороджено орденами Трудового червоного прапора, Дружби народів, Жовтневої революції, а також Почесною грамотою та грамотою Президії АН України, знаком Міністерства освіти «Відмінник освіти України», почесними знаками Всесоюзного товариства «Знання», «За активну роботу», Союзу радянських товариств дружби «За внесок у справу дружби» і почесним знаком I ступеня Союзу чехословацько-радянської дружби.

За внесок у співпрацю істориків України й Чехословаччини, зміцнення дружби між народами дослідницю було нагороджено медалями імені Яна Пуркіне Бренського університету, імені Зденека Неєдли та імені Л.Штура Словацької академії наук. У 2002 р. І.М.Мельникової указом Президента України присвоєно почесне звання «Заслужений діяч науки і техніки України».

Наукова громадськість, колеги та учні висловлюють глибоке співчуття рідним і близьким Ірини Миколаївни Мельникової. Пам'ять про цю порядну, інтелігентну, чуйну й світлу людину завжди житиме у серцях тих, кому пощастило працювати під її керівництвом.

Н.В.Кривець (Київ)